

BIDRAG TIL
ÆLDRE DANSK EXLIBRISHISTORIE
AF HOLGER LARSEN

I

DET antages almindeligvis, at MELCHIOR LORICHVS er den første danske Bogsamler, der har haft et Exlibris. Han fødtes i Flensborg ca. 1527 ud af en rig og anset Familie. Sine kunstneriske Anlæg fik han først udviklet i Lübeck, hvor han lærte Kobberstikkunsten, og derefter – delvis ved Understøttelse af Christian III – paa Rejser i Tyskland, Frankrig, Italien, Grækenland og Tyrkiet. Han fik derved Lejlighed til at omgaaes Tidens store Mestere og naaede selv at blive en fremragende Kobberstikker, Xylograf og Maler. Fra 1580–82 var han Hofmaler hos Frederik II, og han døde sandsynligvis ca. 1585.

Af Melchior Lorichs' Exlibris kendes vistnok kun ét Eksemplar, som anføres af F. Warnecke¹, og som han beskriver saaledes: Vaaben paa stre-

¹ Nr. 1200 i Die deutschen Bücherzeichen. Berl. 1890. Jvfr. Nr. 41 i Victor P. Christensen: Gamle danske Bogmærker (i Aarvog f. Bogvenner. Kbh. 1918).

get Grund i oval Indramning med Omskriften »Et Ivvante et Conservante Deo : Melchior Lorichs«, anonymt Kobberstik, Størrelse: 142 × 188 mm. Det findes i Følge Warnecke paa Godset Basedow i Mecklenburg.

Desværre har det ikke været mig muligt at faa dette Eksemplar til Laans her til Landet. Men der kan ikke være Tvivl om, at vi i en efter Melchior Lorichs' Død udgiven Samling af hans tyrkiske Billeder¹, paa Titelbladets Bagside har en Afbildning i Træsnit, som viser os, hvordan Exlibriset har set ud². Dette Træsnit, som gengives ovenfor, stemmer nemlig ganske overens med Warneckes Beskrivelse af Exlibriset. Om det saa er Størrelsen (144 × 189 mm), afviger den kun 2 mm paa den ene Side og 1 mm paa den anden.

Hvis ikke Warnecke betegnede Exlibriset som Kobberstik, mens Billedværkets Vaabenmærke, som sagt, er Træsnit, kunde man fristes til at antage, at det af Warnecke anførte Exlibris slet ikke er et Exlibris, men kun et Udklip af omtalte Bog, idet den lille Forskel i Størrelsen saa kunde forklares enten ved en for stærk Beskæring af »Exlibriset« eller ogsaa ved Tryksværtens forskellige Indvirken paa Papiret. Men saa længe jeg ikke har haft Lejlighed til at anstille en Sammenligning, mener jeg, at der ikke er tilstrækkeligt Grundlag for en Benægtelse af det kobberstukne Exlibris' Eksistens.

Melchior Lorichs' Exlibris kan da, indtil videre, stadig betragtes som det ældste danske Bogejermærke, og det stammer antagelig fra Tiden omkring 1570, paa hvilket Tidspunkt han ombyttede sit beskedne Bomærke med det mere præsentable, firdelte Vaaben. Ganske vist maa man saa undres over det ca. 125aarige tomme Rum, som den danske Exlibrishistorie udviser, mellem dette og de efterfølgende Exlibris, som først kommer frem her i Landet omkring Aar 1700. Dette kunde imidlertid have sin Forklaring i, at Melchior Lorichs, hvis Udvikling havde faaet sit væsentligste Præg syd for Danmarks Grænse, og som levede det meste af sit Liv uden Tilknytning til dansk Aandsliv, ogsaa exlibrishistorisk set stod i et løsere Forhold til Danmark og derfor ikke fik Efterlignere. Men der maa ogsaa regnes med den Mulighed, at der i det 125aarige »tomme« Rum har eksisteret danske Exlibris, som nu er gaaet tabt eller i Glemme; thi naar Exlibriset paa sin Vandring fra sit Hjemsted, Tyskland, naaede op til Sverrig 1595, vilde det være mærkeligt, om det først skulde være kommet til Danmark 100 Aar senere. Og for saa vidt synes der alligevel, trods al Usikkerhed, at være en naturlig Plads for Melchior Lorichs' Exlibris i dansk Exlibrishistorie.

II

I sin ovenfor omtalte Fortegnelse over »Gamle danske Bogmærker« (i Aar bog for Bogvenner 1918) anfører Victor P. Christensen (efter »Forening for Boghaandværks Aarsskrift« 1891) under Nr. 19 et Exlibris, som skal

¹ Wolgerissene vnd Geschnittene Figuren, zu Ross vnd Fuss, sampt schönen Türcckischen Gebäwden, vnd allerhand was in der Türckey zu sehen. Hamb. 1626. — ² Det af Warnecke i Der deutsche Herold 1881 Nr. 1 gengivne Vaaben, som skyldes den berømte Kunstner Jost Amman, har hverken Indramningen eller Omskriften med Lorichs' Navn; det er reprod. efter Feyrabends Udg. af Türcck. Chronica, Franckf. 1577.

have tilhørt Diplomaten Gerhard Ernst Franck von Franckenau (1676–1749), Søn af en bekendt tyskfødt Læge Georg Franck von Franckenau (1643–1704), som oprindeligt hed Georg Franck, men i 1692 blev adlet i Wien under Navnet Franck von Franckenau, og som i 1695 kom til København, hvor han var Livlæge hos Kongerne Christian V og Frederik IV.

Ved for nylig tilfældigt at faa en Bog i Hænde, som foruden det Franckenauske Exlibris ogsaa havde Georg Franckenaus egenhændige Ejernavn, faldt det mig ind, om dette ikke kunde have nogen Betydning for Bestemmelsen af Ejerforholdet til Exlibriset, som i sin Paaskrift (Francorum de Frankenav Insignia) jo ikke giver Ejers Fornavn, men kun Slægtsnavnet.

En Undersøgelse af 24 andre, tilfældigt fundne Bøger, ligeledes med Georg Franckenaus egenhændige Ejernavn, gav til Resultat, at af samtlige 25 Bøger var 6 ogsaa forsynet med Exlibriset. Dette kunde man forklare paa den Maade, at Sønnen Gerhard havde faaet disse 6 Bøger af (eller efter) sin Fader og derefter indsat sit Exlibris deri. Men at Forholdet ikke er dette synes uimodsigeligt, naar man tager i Betragtning, dels at Exlibriset hidtil ikke er fundet i Bøger, som ikke tillige bærer Georg Franckenaus Navn, og dels at af de 6 Bøger med Exlibriset findes kun en enkelt i det trykte Katalog over den Bogsamling paa ca. 4,000 Bind, som Gerhard Franckenau lod bortselge paa Auktion i 1714.

Alt tyder derfor paa, at Exlibriset ikke – som man hidtil har antaget – har tilhørt Gerhard, men hans Fader GEORG FRANCKENAU, og hvis dette er rigtigt, er det blevet til imellem Aar 1692, da han fik sit Adelsvaaben, og Aaret 1704, da han døde.

III

En ejendommelig Exlibristype, som der ellers ingen Eksempler findes paa i dansk Exlibrishistorie, frembyder et Bogmærke, som ikke har været kendt i vor Tid, førend det i 1922 blev fundet af Oberstløjtnant Henrik Flindt i Det kgl. Biblioteks Smaatryksamling, blandt anonyme Digte. Trykket er helt igennem udført i rødt. I venstre Kant ser man, at Bogens rustede Spænder har fortæret noget af Papiret, og det aflange Format leder

Tanken hen paa ældre Tiders Salme- og Bønnebøger. Men hvor gammelt er dette Exlibris, og kan der oplyses noget nærmere om dets fordums Ejerinde?

Ornamentet foroven paa Exlibriset er i og for sig ret karakteristisk; men efter sit Hovedmotiv er det en almindelig anvendt Udsmykning, som kan forfølges tilbage til 2. Halvdel af det 16. Aarh., og som træffes endnu helt op i det 18. Aarh. Ad denne Vej naaes der altsaa ikke noget bestemtere angaaende Exlibrisets Alder. Derimod synes baade typografiske og sproglige Grunde at tale for, at det er blevet til omkring Aar 1700, og at det saaledes hører til de ældste kendte danske Exlibris.

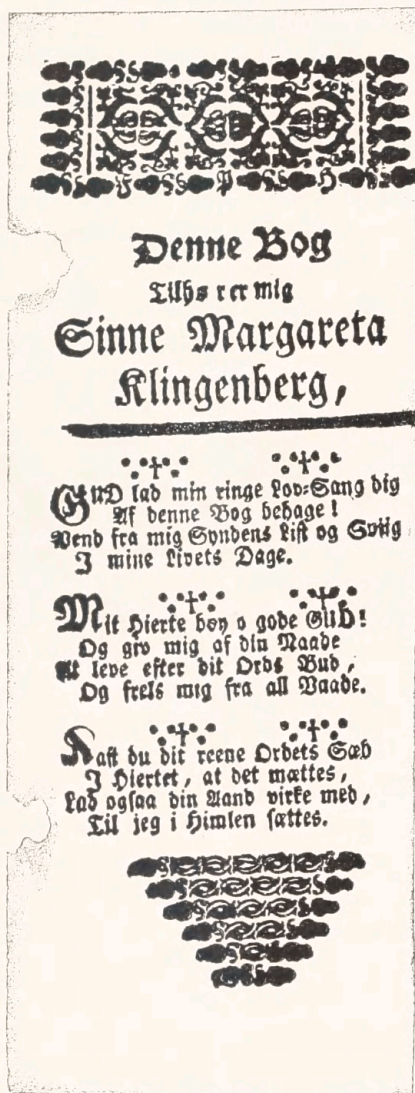
Er Exlibrisets Alder saaledes temmelig sikker, falder det en Del vanskeligere nøjere at bestemme dets Ejer. Gennemgaar man den Klingenbergeske Stamtavle (i Danmarks Adels Aarbog 1923), findes der nemlig ikke nogen Person med Fornavnene Sinne Margareta, men derimod en, som blot har Fornavnet Margrethe. Meget synes dog at tale for, at hun er identisk med Exlibrisets Ejer; i alt Fald passer det godt med hendes Levetid. Hun var Datter af den bekendte Højesteretsassessor Poul von Klingenberg til Højris, blev født ca. 1684, gift 1706 med den senere Professor ved Universitetet og Assessor i Højesteret Erik Mule og døde 1723. Hvis det er hende, Exlibriset har tilhørt, er det sikkert blevet til senest 1706, Aaret for hendes Bryllup; thi i det 18. Aarh. var det ikke mere Skik og Brug, at gifte Kvinder vedblev at benævne sig med deres Pigenavn.

Den Mulighed er imidlertid ikke udelukket, at Exlibrisets Ejerinde slet ikke

hører til den i 1771 uddøde Adelslæg, men til en Gren af den ikke-adelige Familie Klingenberg. Da der imidlertid kun findes Stamtavle over Adelslægten, maa Spørgsmaalet indtil videre være aabent.

IV

Ingen Kender af ældre dansk Exlibrishistorie har kunnet undgaa at møde det smukke, anonyme Exlibris, som forestiller en ung Mand, liggende i idylliske, landskabelige Omgivelser, læsende i en Bog, med Mottoet »Fallitur Hora Legendo« (Ved Læsning mærkes ej, at Tiden gaar) og med O. H.

de Lodes Kunstnersignatur¹. Der er sikkert ogsaa mange, som har undret sig over, at Ejermanen til dette Exlibris har kunnet gaa i Glemme, og som har ofret adskillige Tanker paa, hvem han vel kan have været, om det ikke skulde være en af det 18. Aarhundredes store, kendte Bogsamlere, og om ikke muligvis Mottoets Forbogstaver (F. H. L.) skulde skjule Ejerenes Navn.

Under min mangeaarige Virksomhed i Det kgl. Bibliotek har jeg Gang paa Gang truffet paa Bøger med dette anonyme Exlibris, og allerede for adskillige Aar siden vakte min Interesse for, om det dog ikke skulde være muligt at bringe det glemte Ejernavn frem for Dagens Lys igen.

Det mest nærliggende Udgangspunkt for en metodisk Undersøgelse maatte Kunstnersignaturen naturligvis være. O. H. de Lode virkede i København i 1740'erne og 1750'erne, i hvilke Aar han udfoldede en paaskønnet Virksomhed som en af vore betydeligste Kunstnere paa Bogillustrationens Omraade. Men ingen Steder, hvor Lode og hans Arbejder omtales, fandt jeg Exlibriset nævnt, saa jeg ad den Vej ikke naaede andet, end hvad Vignettens kunstneriske Form selv siger: at den er bleven til omkring Midten af det 18. Aarhundrede.

En Række andre Undersøgelser bragte ikke Løsningen nærmere. F. Eks. Bøgenes Alder: deres Trykkeaar spændte fra det 16. Aarhundrede til op i 1750'erne; og med Hensyn til Indholdet fandtes Exlibriset ganske vist i en Del juridiske Værker, men ogsaa andre Videnskaber var godt repræsenteret, saa den anonyme Bogsamler kunde lige saa godt have været en Dyrker af mere omfattende humane Studier. Altsaa stadig ikke noget bestemte Fingerpeg.

Men for et Par Aar siden fandt jeg Exlibriset i det store Værk »Samling af Reisebeskrivelser«, som udkom 1748–62, og i et af Bindene en Fortegnelse over Subskribenternes Navne. Nu havde jeg altsaa efter al Sandsynlighed Manden, men – blandt ca. 500 andre. Efter adskillige forgæves Forsøg opgav jeg dog snart dette Spor, da jeg mente at have fundet et bedre.

Jeg var nemlig kommen paa den ganske nærliggende Tanke, at den omhandlede Bogsamling muligvis var bleven solgt paa Auktion, og at Det kgl. Bibliotek var optraadt som Køber paa denne. Og saa begyndte jeg at gennemgaa Arkivsagerne vedrørende Bibliotekets Bogkøb paa Auktioner siden 1762, Trykkeåret for den yngste af de Bøger, hvori jeg havde fundet Exlibriset. Denne Undersøgelse simplificeredes betydeligt ved, at jeg blandt de Bøger, som havde Exlibriset, valgte kun at søge efter en enkelt, nemlig Martins franske Oversættelse af Biblen i Folio fra 1746. I ældre Tid var det

Fallitur Hora Legendo.

¹ Nr. 70 i V. P. Christensen: Gamle danske Bogmærker; reprod. sammesteds (Fig. 16) og i Forening for Boghaandværks Aarsskrift 1891.

jo næsten altid Skik at gruppere Bøgerne efter Format, og Foliogruppen udgjorde selv den Gang langt den mindste Del af en Bogsamling. Paa denne Maade kom jeg da ogsaa hurtigt gennem det foreliggende Arkivmateriale, og det viste sig, at den franske Bibel var købt den 3. December 1781 paa Auktion efter Digteren og Juristen, Konferensraad FREDERIK HORN, som fødtes 1708 og døde 1781.¹

Der meldte sig imidlertid straks et Par Spørgsmaal, som ved første Øjekast kunde synes at gøre det tvivlsomt, om Frederik Horn virkelig var Exlibrisets Ejermand. Thi af de 19 Bøger², som Det kgl. Bibliotek købte paa den omtalte Auktion, findes Exlibriset kun i de 8, og foruden de paa Auktionen købte Bøger ejer Biblioteket adskillige andre, som har det samme Exlibris. Hvorledes hænger det sammen?

Der kan naturligvis anstilles forskellige Gisninger til Forklaring paa den Besynderlighed, at Exlibriset mangler i 11 af de 19 paa Auktionen købte Bøger. For to af disse synes det saaledes Forklaring nok, at de rimeligvis solgtes paa Auktionen i uindbunden Stand og først senere er bleven indbundet. For de øvriges Vedkommende er det ikke utænkeligt, at nogle af dem senere kan være ombyttet med bedre Eksemplarer, og Auktionseksemplaret udskudt som Dublet. Desuden kan der ogsaa regnes med den Mulighed, at Ejeren forsætlig eller uforsætlig har undladt at forsyne *alle* sine Bøger med Exlibriset.

Men ganske uanset, om disse Gisninger har noget paa sig eller ikke, maa Exlibriset alligevel være Frederik Horns. Af de Bøger med Exlibriset, som Det kgl. Bibliotek ejer uden at have købt dem paa Auktionen, viser det sig nemlig ved en Stikprøve, at 10 tilfældig valgte Bøger *alle* findes opført i det trykte Katalog over Horns Bogauktion. Dette synes at udelukke enhver Tvivl. En Bekræftelse herpaa har vi i den ovenfor nævnte Subskribentfortegnelse, hvori Horns Navn ganske rigtigt findes, og maaske ogsaa i Mottoets tre fremhævede store Bogstaver: F. H. L., som naturligt kan tænkes at skulle betyde: Frederici Hornii Liber (Frederik Horns Bog).

Vilde man endelig spørge om, hvor de Bøger med Frederik Horns Exlibris stammer fra, som Det kgl. Bibliotek ejer, men som ikke erhvervedes ved Køb paa Auktionen, kan jeg ikke give noget bedre Svar, end at de efter al Sandsynlighed maa være indkommet som Bestanddele af en stor Bog-gave, og Tanken ledes da uvilkaarligt hen paa Suhms Samling, som overgik til Det kgl. Bibliotek ved hans Død 1798, men over hvilken der jo desværre ikke foreligger noget Katalog. Der kan i denne Sammenhæng tilføjes, at den største Forøgelse af Suhms Bibliotek falder i Aarene efter 1777, og kuriøst nok bærer Det kgl. Biblioteks Eksemplar af Frederik Horns Bogauktionskatalog Suhms egenhændig skrevne Navn, saa der er stor Sandsynlighed for, at Suhm har gjort betydelige Indkøb paa Horns Auktion.

Herefter synes der da at være al god Grund til at løse et af de aller smukkeste danske Exlibris ud af dets Anonymitet og for Fremtiden lade det blive beundret under dets rette Ejermands Navn: FREDERIK HORN.

¹ Se forøvrigt Bricka: Biogr. Lexikon. — ² En Samling paa 120 Afhandlingler, hvis Titler ikke er specificeret, har jeg i Følge Sagens Natur set bort fra.